

Новото антикорупционно законодателство

д-р Евгени Стоянов*,
доц. д-р Наталия Киселова**

SUMMARY

The article “The new Anti-Corruption Legislation” presents the preparation, the adoption and the most important provisions of the Anti-Corruption and Forfeiture of Unlawfully Acquired Assets Act. The law codifies the legal framework in the anticorruption sphere and combines the existing bodies into a unified system.

KEY WORDS

Corruption, Conflict of Interest, Illegal Property, Civil forfeiture

1. Увод

ВРЪЗКАТА МЕЖДУ СОЦИАЛНИТЕ, ИКОНОМИЧЕСКИТЕ и политическите характеристики на държавата и корупцията е безспорна. От тази гледна точка според някои анализи България се намира в категориите държави, които попадат в определеното „пленена държава“

* Д-р Евгени Стоянов, катедра „Публичноправни науки“ на УНСС (Dr. Evgeni Stoyanov, Chair Public Law Sciences, UNWE) evgeni_stoyanov@mail.bg.

** Доц. д-р Наталия Киселова, катедра „Конституционноправни науки“, Софийски университет „Св. Климент Охридски“ (Assoc. Prof. Dr. Nataliya Kiselova, Chair Constitutional Law Studies, Sofia University “St. Kliment Ohridski”) nkiselova@gmail.com.

(state capture)¹. Според модела на „пленената държава“ корупцията не е изключението в институционалното действие, тя е *нормата*, която задвижва партийната, икономическата, медийната и съдебната машина. Резултатът от функционирането на този модел е ниският стандарт на живот на хората. Дори да се приеме, че тезата за „пленената държава“ (поне по отношение на България) е крайна, то отрицателните последици от корупцията на национално ниво са осезаеми.

Негативните последици от корупцията са разнообразни и разнопосочни. Те могат да бъдат: усещане за несправедливост в обществото, усещане за неефективност на институциите, разрушаване на доверието на гражданите в тези институции, загуба и разпиляване на обществени ресурси, намаляване на чуждестранните инвестиции и влошаване на бизнес климата. Корупцията се явява и заплаха за националната сигурност на страната. Не на последно място негативна последица от корупцията е и политическата нестабилност.

Последиците от корупцията могат да се разгледат и в контекста на правата на човека. В теорията е направен обоснован извод, че съществува неразривна връзка между корупцията и незачитането на правата на човека. Държавите с най-високо ниво на разпространение на корупцията са и държави, в които основните права и свободи са нарушавани в най-висока степен. Корупцията засяга по негативен начин човешките права и създава благоприятна среда за тяхното формално деклариране². Ето защо се налага заключението, че ако гражданите защитават по по-активен начин своите права и свободи, то това ще доведе и до ограничаване на проявите на корупция. Едва тогава ще може да бъде отхвърлен изводът, че в България корупцията е *норма на поведение на държавните служители* и търпи тенденция на организиране на корупционните прояви и насаждане на стереотип на обичайност на подкупността и покварата в условията на все по-широка демокрация и плурализъм³.

¹ Антикоруptionни модели в ЕС: Добри практики. Анализът е изготвен от звено „Стратегии, анализи и прогнози“ в администрацията на президента, С., 02.01.2017 г., с. 5.

² Ковачева, 2016, с. 160. Авторката стига до убедителния извод за характера на връзката между корупцията и бедността: корупцията поражда бедност и бедността ражда корупция.

³ Тезата е изразена от проф. Никола Манев. За подробности вж. Манев, 2010, с. 11.

Успоредно с негативните последици от корупцията в теорията се търси и отговор на въпроса: кои са причините за появата ѝ. Сред тях задължително присъстват: *липсата на антикорупционно законодателство* или неговото лошо прилагане, липсата на контролни институции или тяхната неефективност, слабите институции, лошото управление, непредсказуемата администрация, бедността, липсата на политическа култура и контролираните медии⁴.

Независимо от посочването на причините за и последиците от корупцията безспорно е едно: *противодействието срещу проявите и форми следва да бъде по-ефективно*. Корупцията се развива в среда, в която преобладават *гържавно-властовите елементи*. Символ и олицетворение на гържавната власт са институциите. Следователно съществена промяна може да настъпи, ако се промени институционалната архитектура на гържавните органи, ангажирани в борбата с корупцията. Реализация на тази промяна е Законът за противодействие на корупцията и отнемане на незаконно придобитото имущество, който обединява фрагментираното законодателство и съществуващите структури и звена.

2. Създаване на изцяло нов закон

Законът за противодействие на корупцията и отнемане на незаконно придобитото имущество премина през *процедурите за обществено обсъждане съгласно Закона за нормативните актове* през юли и август 2017 г. В хода на общественото обсъждане бяха заявени различни мнения, становища, предложения и позиции както по отделни текстове, така и по цялостната концепция на закона. Една част от предложенията бяха взети предвид преди внасянето на проекта за закон в Министерския съвет през септември 2017 г. По отношение на другата част от предложенията бяха изложени мотиви защо не се приемат.

Логиката на Закона за противодействие на корупцията и отнемане на незаконно придобитото имущество (ЗПКОНПИ), която е следвана в процеса на изработването му, се основава на разбирането, че не трябва да се копират буквално чуждестранни модели (организационни или правни), доколкото в този случай

⁴ Ковачева, 2016, с. 14.

ползите биват преувеличени, а негативите се подценяват. Законът по-скоро е отражение на виждането, че не следва да се пренебрегват постигнатите до този момент резултати. Той продължава в определена степен да използва изградените до момента структури и модели на противодействие на корупцията. Разбирането, че не трябва механично да се пренасят и налагат чужди модели, може да бъде подкрепено и с една оригинална теза, изложена от известния немски юрист Фридрих Карл фон Савини. Той неслучайно достига до извода, че всяка правна система е израз и отражение на духа на народа, от който произлиза и се развива. Правната система е уникална спрямо своя народ и е неотделима от него⁵. Тезата на Савини е развита по повод на неговото несъгласие да се реципира Френският граждански кодекс в Германия през далечната 1814 г. Независимо от историческия контекст обаче в голяма степен тя остава валидна и до днес.

Водещ принцип при изготвянето на ЗПКОНПИ и заложен в него е *да се следват парите (имууществото), а не лицата, извършили престъпление*. В него се поставя акцент върху декларирането на определени факти и обстоятелства от страна на лицата, които заемат висши публични длъжности. Целта на това деклариране не е само превенцията. След като бъдат деклариранни, тези факти и обстоятелства стават публично достояние. В своята съвкупност повечето факти и обстоятелства, които е необходимо да се декларират, са свързани с имуществото на декларатора и на неговите близки. В случай на несъответствие между декларираното и действителното положение ще се развиват други производства, които могат да доведат и до отнемане на имуществото. При установено несъответствие в размер на не по-малко от 5000 лева комисията приема решение за изпращане на материалите от проверката на НАП. При несъответствие в размер на не по-малко от 20 000 лева Комисията приема решение за извършване на проверка на имущественото състояние на лицето. Това е реализация на принципа *да се следват парите (имуществото), а не лицата, извършили престъпление*. Не са малко примерите от действителността (включително и в България), при които осъденият (престъпен бос) е в затвора, за да изтърпява присъда, но продължава да ръководи своята престъпна империя оттам. От тази гледна точка чрез Закона

⁵ Mahendra, 2001, p. 1.

се цели противоействие и на *последците от корупцията (в смисъл на положителни последици за субекта на корупцията)*. Кои са основните последици за субекта на корупцията? Безспорно това са генерираните приходи – било пог формата на пари, или пог формата на имуществото. Отнемането на незаконно придобитото имуществото е материализация на идеята, че за едно лице, придобило облаги от корупция, е по-неприемливо да му се отнеме придобитото от незаконна дейност, отколкото да му се отнеме временно свободата. Ако такава лице бъде лишено от *икономическата си свобода*, осигурена от незаконно придобитото имуществото, ефектът за обществото ще е значително по-голям в сравнение с налагането му на наказание по смисъла на Наказателния кодекс.

За да е успешно противоействието на корупцията, следва да се даде ясен отговор на въпроса: защо до този момент държавата не се справя с това негативно социално явление. Този въпрос има повече от един отговор. Една от основните причини за несправянето с явлението е това, че на практика липсва единно мнение и легална дефиниция на понятието корупция. Не може успешно да се противоейства на явление, което все още няма такава дефиниция. Образно казано, не можеш да победиш враг, когото не виждаш и не познаваш. Необходимо е поне минимално очертаване на неговите контури, характеристики и граници. В това отношение проектът на Закон за противоействие на корупцията и отнемане на незаконно придобитото имуществото има безспорно достойнство. В чл. 3, ал. 1 се дава легална дефиниция на понятието *корупция*, въпреки че определението е създадено само за целите на закона. Там е посочено, че „корупция по смисъла на този закон е налице, когато в резултат на заеманата висша публична длъжност лицето *злоупотребява с власт, нарушава или не изпълнява служебни задължения с цел* пряко или косвено *извличане* на неследваща се материална или нематериална облага за себе си или за други лица.“ (чл. 3, ал. 1 от ЗПКОНПИ). Дефиницията не е плод на оригинално мислене или на определено ново откритие. Тя се основава на вече изведени в международното право определения. Една от най-известните дефиниции за корупцията принадлежи на международната организация Transparency International, според която корупцията е „*злоупотреба с поверена*

власт за извличане на лична изгода⁶. Предимство на това определение е, че то е кратко, но изключително съдържателно. То дава ясен отговор на въпроса дали корупцията се изразява само във формата на престъпление, или има и други проявни форми. Вярно е второто. Корупцията има различни проявни форми и някои от тях излизат извън рамките на престъпната дейност. Иначе казано – невинаги корупцията е престъпление. Определението обхваща корупцията и в частния, и в публичния сектор. В публичния сектор корупцията се проявява в две основни форми: „голяма политическа” и „административна”. От друга страна, частният сектор не обхваща само бизнеса, в него попадат медиите и организацията на гражданите⁷.

В теорията се подчертава, че има и други определения за корупция. Пример в това отношение е чл. 2 на Гражданската конвенция за корупцията на Съвета на Европа. Според този международен акт корупция е „искането, предлагането, даването или приемането, пряко или косвено, на подкуп или всяка друга неследваща се облага или обещаването на такава, което **засяга надлежното изпълнение на някое задължение или поведението, което се изисква** от приемащия подкупа, полагащата се облага или обещаването на такава“⁸. В определението се посочват форми на изпълнителни деяния на корупция, но на практика то стеснява полето на това явление най-вече до подкупа. Предимство на определението е това, че се извежда ясно обектът, върху който корупцията оказва негативно въздействие, а именно *върху надлежното изпълнение на някое задължение или поведението, което се изисква от съответното лице*. Интерес представлява и определението на проф. Никола Манев, според когото понятието, обозначаващо с термина *корупция*, обхваща *злоупотреба с власт* (административна, икономическа, политическа), която води до лично или групово облагодетелстване за сметка и в ущърб на правата и законните интереси на отделната личност, на обособен социум и на обществото като цяло. Но явлението корупция, продължава авторът, е всякога по-широко по своя същностен обхват от *предвидените в НК престъпления*⁹.

⁶ Ковачева, 2016, с. 15.

⁷ Пак там, с. 15.

⁸ Пак там, с. 15-16.

⁹ Манев, 2010, с. 13.

Други автори посочват, че корупция (на латински: *corruptio* – *развалям, развращавам, подкупвам*) в най-общ смисъл е злоупотреба с обществена служба за лично облагодетелстване или по-конкретно – поведение на длъжностни лица, чрез което те или техни близки се облагодетелстват неправомерно и незаконно, като злоупотребяват с поверената им власт¹⁰.

При анализа на тези определения следва да се има предвид, че понятието е отражение на опозната действителност в съзнанието на субекта. А терминът от своя страна е словесното означение на понятието. Въвеждането на легална дефиниция за корупция е важно, защото най-малкото тя дава отговор на въпросите: какво според авторите на проекта е корупция и срещу какво ще противодейства ЗПКОНПИ. Той няма за своя основна цел противодействие на престъпленията, които могат да бъдат определени като корупционни. Тази цел остава в сферата на наказателното право и се преследва от органите, които по Конституция са областени да разкриват и разследват престъпления. Определението за корупция не описва вид престъпление или група престъпления, доколкото това е задача на Особената част на Наказателния кодекс¹¹; не е понятие от криминологията, което включва в себе си освен престъпления и други форми на правонарушения; не описва и състав на административно нарушение, за разлика от конфликта на интереси. Определението за корупция в Закона описва най-съществените характеристики на социалното явление. Описва поведението (по формата на действие или бездействие) на една особена категория субекти – лицата, които заемат висши публични длъжности.

В самия закон е посочено, че *противодействието на корупцията* се осъществява чрез: деклариране на несъвместимост; деклариране на имуществото и интересите на лицата, заемащи висши публични длъжности, и свързаните с тях лица; проверка на декларациите; осигуряване на публичен достъп до декларациите; проверка, анализ и оценка на имущественото състояние; установяване на конфликт на интереси и налагане на санкции и на други мерки в случай на установен конфликт на интереси; публично оповестяване на имената на лицата, които не са подали декларации или в чиито декларации е установено несъответ-

¹⁰ Тафров, 2010, с. 48.

¹¹ Формално погледнато, в Особената част на Наказателния кодекс няма престъпление „Корупция“, както например има престъпление „Убийство“.

ствие, и на имената на лицата, за които е установен конфликт на интереси; сезиране на компетентните органи. Тези мерки са посочени непосредствено след определението за корупция, доколкото тя е сложно и комплексно явление, което непрекъснато се развива и усложнява¹². Това предполага и различни форми за противодействие срещу нея. Всяка една от формите допринася по различен начин за преодоляването ѝ.

3. Нови законодателни решения в Закона за противодействие на корупцията и отнемане на незаконно придобитото имущество (Обн., ДВ, бр. 7 от 19 януари 2018 г.)

Законът предвижда учредяването на независима комисия като специализиран постоянно действащ държавен орган. Тя е колективен орган и се състои от петима членове – председател, заместник-председател и членове, избрани от Народното събрание за срок от шест години. Мандатът ѝ започва да тече от датата на попълване на състава.

Комисията внася ежегодно в Народното събрание доклад за дейността си до дата 31 март. При покана от Народното събрание членовете на комисията имат две задължения: 1) *да се явят* и 2) *да предоставят* исканата от народните представители информация.

Председателят на комисията е първостепенен разпоредител с бюджет. Комисията приема своите решения с мнозинство повече от половината от всички членове. Тези актове трябва да бъдат мотивирани.

Администрацията на комисията се състои от *инспектори*, от други *държавни служители* и от служители, работещи по *трудова правоотношение*. Органи на комисията са директорите на териториални дирекции и инспекторите в тях (чл. 16, ал. 1). Тук под термина органи следва да се разбира *административни органи*. Административни органи са и директорът на *дирекцията, която извършва дейности за противодействие на корупцията* чрез събиране, анализиране и проверки на сведения при и

¹² Ковачева, 2016, с. 14.

по повод *информация за прояви на корупция* на лица, заемащи висши публични длъжности, и *инспекторите* в нея.

Създадени са две отделни глави, които се отнасят до подаването на сигнала. Глава шеста е озаглавена „Сигнали“, а глава седма „Защита на подателя сигнала“. Предвидена е защита за лицето, което е подало сигнал за корупция или за конфликт на интереси. Длъжностното лице, което следва да разгледа сигнала, е длъжно 1) да не разкрива самоличността на лицето, което го е подал; 2) да не разгласява фактите и данните, които са му станали известни във връзка с разглеждането на сигнала; 3) да опазва поверените му писмени документи от нерегламентиран достъп. За нарушение на тези задължения е предвидена глоба.

За съжаление при второто гласуване от ЗПКОНПИ отпадна текстът, че лицето, което е подало сигнал за корупция или за конфликт на интереси срещу лице, което заема висша публична длъжност, *не може да носи отговорност* и да търпи други неблагоприятни последици само на това основание (чл. 49, ал. 1 от закона). Необходимостта от тази защита е продиктувана от обстоятелството, че лицето от висшите етажи на властта е в надмощно положение спрямо подателя сигнала.

Законът за противодействие на корупцията и отнемане на незаконно придобито имущество регламентира и т.нар. „гражданска конфискация“. В теорията е посочено, че гражданската конфискация е *окончателно и безусловно* преминаване в патримониума на държавата на имущество, придобито пряко или косвено от престъпна или друга незаконна дейност, по силата на съдебно решение на граждански съд или нареждане на друг компетентен орган, *но не и със самата присъда на наказателния съд* по повдигнатото обвинение и на основанията за постановяването ѝ¹³.

Правната уредба на установяването на незаконно придобито имущество е регламентирана в глава 10 от ЗПКОНПИ. Комисията образува производство за отнемане на незаконно придобито имущество при наличието на няколко предпоставки. На първо

¹³ Николов, 2012, с. 14. Авторът посочва, че идеята за възникване на гражданската конфискация се състои в обстоятелството, че често чрез конвенционалните способи на наказателното право и процес не може да се достигне до активи, които са придобити от незаконна и престъпна дейност. Първоизточник за създаването на гражданската конфискация е съставът на престъплението „пране на пари“.

място, необходимо е да се извърши проверка. Тя трябва да установи значително несъответствие в имуществото на проверяваното лице. Значително несъответствие е *разликата* между имуществото и нетния доход в размер, надвишаващ 150 000 лева за целия проверяван период. Самата проверка започва в изчерпателно изброени случаи. Интерес представлява хипотезата, при която проверката започва и при установено несъответствие в размер не по-малко от 20 000 лева при проверката на имуществените декларации. Тя може да започне и при установен с влязъл в сила акт конфликт на интереси.

Интерес представлява раздел I от глава 13 на ЗПКОНПИ. Разделът е озаглавен „Управление на обезпеченото имущество“. Създадена е разпоредба, в която изрично е посочено, че имуществото, върху което е наложено обезпечение на основание на този закон, *се управлява и пази от комисията*. Целта на уредбата е да не се занижи икономическата стойност на имуществото, докато то е обезпечено.

Субектите на закона са обособени в две групи. В първата група са изброени изчерпателно в чл. 6 лица, които заемат публична длъжност, и тя е определена за „висша“. В първата алинея са посочени задължени лица, чиито длъжности са в сферата на законодателната и изпълнителната власт, в независими държавни органи, представители на българската държава в институции на наднационално ниво и групи. Във втората алинея на чл. 6 като лица, заемащи публични длъжности, законодателят извежда магистратите. По този начин е отчетена конституционната уредба за независимост на съдебната власт (чл. 117, ал. 2) и правомощията на Инспектората към ВСС, които му бяха възложени през 2015 г., да извършва проверки за почтеност и конфликт на интереси на съдиите, прокурорите и следователите и на подагените от тях декларации (чл. 132а, ал. 6, изр. второ).

Втората група субекти, за които възникват задължения по глави 5 „Декларации“ и 8 „Конфликт на интереси“, както и административнонаказателните разпоредбите в глава 15, са посочени в § 2, ал. 1 на допълнителните разпоредби на закона. В шестте точки са включени лица, които заемат публична длъжност или им е възложено със закон осъществяване на публична функция (нотариуси, частни съдебни изпълнители).

Много дискуссионен въпрос, който беше предмет на сериозни дебати в работната група, е този за това каква следва да е

уредбата за лицата, които се намират относително по-ниско в йерархията на публичната служба. Това са например служителите в администрацията на президента, служителите в органите на законодателната и съдебната власт, служителите в органите на изпълнителната власт, служителите в местната администрация, кметовете на кметства, кметските заместници и секретарите на общините, съдиите по вписванията и гържавните съдебни изпълнители, членовете на политическите кабинети. За тези лица беше решено да подават декларации за несъвместимост и за имуществото и интереси *пред органа по избора или назначаването*. Логиката на закона е в посока на това проверката на декларациите на тези лица, както и производството по установяване на конфликт на интереси да се извършват от съответния инспекторат или от комисия от служители (упълномощени от органа по избор или назначаване). Организацията и редът за извършване на проверка на декларациите, респ. за производството по установяване на конфликт на интереси, *се урежда в наредба на Министерския съвет*. Основната цел е да се създаде своеобразен децентрализиран модел, който да облекчи работата на комисията и тя да фокусира своята дейност върху лицата, заемащи висши публични длъжности.

Ако бъде взет за пример кмет на кметство – той подава декларации пред постоянна комисия на съответния общински съвет. *Производството по проверка на неговите декларации, както и производството по установяване на конфликт на интереси, се извършват от тази постоянна комисия на общинския съвет*. Актовете за установяване на административни нарушения (каквото е и конфликтът на интереси) се съставят от *председателя* на постоянната комисия на съответния общински съвет. Наказателните постановления по отношение на кмета на кметство се издават от *кмета на общината*.

С допълнение в Закона (Обн., ДВ, бр. 21 от 2018 г.) отделни неговии разпоредби (§4, ал. 1 и § 19, т. 2) и съответните им в Закона за местното самоуправление и местната администрация (чл. 34, ал. 5, т. 1-3) ще влязат в сила *от 1 декември 2019 г.* Промениите се отнасят до несъвместимостта на общинските съветници. След местните избори през есента на 2019 г. общинският съветник не може „да бъде член на управителен, надзорен или контролен съвет, съвет на директорите, контролор, управител, прокурор, търговски пълномощник, синдик или ликвидатор

на търговски дружества с общинско участие или директор на общинско предприятие; не може да заема длъжност като общински съветник или подобна длъжност в друга държава – членка на Европейския съюз; не може да е еднोलичен търговец, съдружник, акционер, член на управителен, надзорен или контролен съвет на търговско „дружество, което има сключени договори с общината, в която е общински съветник, както и с търговски дружества с общинско участие или с общински предприятия“.

Лицата, за които за пръв път ще възникне задължение по Закона за деклариране на имуществото и конфликт на интереси, подават встъпителни декларации в едномесечен срок от одобряване на образците им (§ 4, ал. 1 от ПЗР във връзка с чл. 35, ал. 1, т. 2 от ЗПКОНПИ).

За производството за установяване на конфликт на интереси важи общото правило, че то се образува до шест месеца от откриването му, но не по-късно от три години от извършването на нарушението. За откриване на нарушението се счита и публикация в медия, в каквата насока има вече създадена практика на ВСС по прилагането на разпоредбите на ЗСВ. Нов нормативен подход е обстоятелството, че решението вече съдържа както установяването на конфликт на интереси, така и налагането на глобата, вкл. и нейния конкретен размер.

Друг нов момент в ЗПКОНПИ е обединяването на различните административни структури. В § 6 от Преходните и заключителните разпоредби е посочено, че КОНПИ се преименува на Комисия за противодействие на корупцията и за установяване на незаконно придобито имущество. Във вече преименуваната комисия се вливат КПУКИ, БОРКОР, звено от Сметната палата и съответната специализирана дирекция от ДАНС.

ЦИТИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ

1. *Антикорупционни модели в ЕС: Добри практики*. Анализът е изготвен от звено „Стратегии, анализи и прогнози“ в администрацията на президента, 02.01.2017 г., София (*Antikorupcionni modeli v ES: Dobri praktiki*. Analizät e izgotven ot zveno „Strategii, analizi i prognozi“ v Administracija na prezidenta, 02.01.2017 g., Sofija.)
2. Ковачева, Д. *Противодействие на корупцията. Международноправни аспекти*. Институт за държавата и правото, БАН, С., 2016. (Kovačeva, D. *Protivodejstvie na korupcijata. Meždunarodnopravni aspekti*. Institut za dāržavata i pravoto, BAN, S., 2016.)
3. Манев, Н. *Държавното обвинение и борбата с корупцията – процесуални и структурни въпроси. Международен опит и специализация на прокуратурата*. – В: Каталог за най-добрите практики за противодействие на корупцията в страните от Европейския съюз, САЩ и други държави. Нова звезда, С., 2010. (Manev, N. *Dāržavnoto obvinenie i borbata s korupcijata – procesualni i strukturni vāprosi. Meždunaroden opit i specializacija na prokuraturata*. – V: Katalog za naj-dobrite praktiki za protivodejstvie na korupcijata v stranite ot Evropejskija sājuz, SAŠt i drugi dāržavi. Nova zvezda, S., 2010.)
4. Николов, Н. *Гражданската конфискация по Закона за отнемане в полза на държавата на незаконно придобито имущество*. Фенея, С., 2012. (Nikolov, N. *Graždanskata konfiskacija po Zakona za otnemane v polza na dāržavata na nezakonno pridobito imuštstvo*. Feneja, S., 2012.)
5. Тафров, Г. *Методически препоръки за ръководство и надзор на разследването на корупционни престъпления*. – В: Каталог за най-добрите практики за противодействие на корупцията в страните от Европейския съюз, САЩ и други държави. Нова звезда, С., 2010. (Tafrov, G. *Metodičeski preporāki za rākovodstvo i nadzor na razsledvaneto na korupcionni prestāplenija*. – V: Katalog za naj-dobrite praktiki za protivodejstvie na korupcijata v stranite ot Evropejskija sājuz, SAŠt i drugi dāržavi. Nova zvezda, S., 2010.)
6. Mahendra, S. *German Administrative Law in Common Law Perspective*. Berlin, Heidelberg, New York, Barcelona, Hongkong, London, Mailand, Paris, Tokio: Springer, 2001.